

نگرشی نو بر نقش آفرینی عوامل ژئوپلیتیکی افغانستان

مؤلف:

دکتر شمسام نورو زانی کوهستانی

دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی

تهران - ۱۳۹۸

سرشناسه	: نوروزانی، شهرام، ۱۳۴۵ -
عنوان و نام پدیدآور	: نگارشی نو بر نقش آفرینی عوامل ژئوپلیتیکی افغانستان : شهرام نوروزانی کوهرستانی.
مشخصات نشر	: تهران: دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی، مرکز انتشارات راهبردی، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	: ۲۹۱ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۲۲-۶۳۵۰-۹۴-۵
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
موضوع	: سیاست جغرافیایی - افغانستان
موضوع	: Geopolitics-- Afghanistan
موضوع	: افغانستان -- سیاست و حکومت
موضوع	: Afghanistan -- Politics and government
نشانسه افزوده	: دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی، مرکز انتشارات راهبردی
رده بندی کنگره	: ۳۷۱DS
رده بندی دیویی	: ۳۳۰۵۸۱/۳۵۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۷۴۷۴۹۵

نشریه ژئوپلیتیکی افغانستان

مؤلف: شهرام نوروزانی

ویراستار علمی: امیرحسین الهامی

ویراستار ادبی: محمدرضا بشارتی

ناظر ویراستار: مرتضی چشمه‌نور

صفحه‌آرا: علی مهدی‌زاده

طراح جلد: زهرا مهدوی

نوبت چاپ: اول- ۱۳۹۸

ناشر: انتشارات دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه -

قیمت: ۵۴۰۰۰۰ ریال

همه حقوق چاپ و نشر این کتاب محفوظ است.

دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی

مرکز انتشارات راهبردی

نشانی انتشارات: تهران، ضلع شمالی بزرگراه شهید بابایی، بعد از اتوبان هنگام،

دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی، انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی

نشانی اینترنتی: www.sndu.ac.ir

تلفن ۲۲۹۷۰۳۴۳

فهرست مطالب

فصل اول: ماهیت و چیستی ژئوپلیتیک و عوامل آن	۱۷
۱-۱- تبارشناسی ژئوپلیتیک	۱۹
۲-۱- نظریه‌های ژئوپلیتیکی مرتبط با دو کشور همجوار مبتنی بر اصول و استراتژی‌های روابط بین‌الملل	۲۵
۳-۱- عوامل مؤثر بر ویژگی‌های ژئوپلیتیکی فضای جغرافیایی	۳۳
۱-۳-۱- عوامل طبیعی	۳۳
۲-۳-۱- عوامل انسانی	۴۲
۳-۳-۱- عوامل اقتصادی	۴۸
۴-۳-۱- عوامل سیاسی و اجتماعی داخلی	۵۱
۵-۳-۱- عوامل سیاسی بین‌المللی	۵۲
۴-۱- ابعاد و مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی مؤثر بر روابط کشورها	۵۲
۵-۱- نهادهای سازماندهی بین‌المللی مؤثر در روابط ج.ا.ایران در قبال افغانستان	۵۸
فصل دوم: محیط‌شناسی ژئوپلیتیکی افغانستان و شناخت عوامل بحرانها در قبال ایران	۶۷
۱-۲- محیط‌شناسی مناطق جغرافیایی نمونه (آسیای مرکزی و جنوب غرب آسیا)	۶۹
۱-۱-۲- آسیای مرکزی	۶۹
۲-۱-۲- جنوب غرب آسیا (خاورمیانه)	۷۱
۲-۲- بررسی محیط و عوامل قدرت ملی	۷۹
۱-۲-۲- جغرافیای سیاسی افغانستان	۷۹
۲-۲-۲- جمعیت افغانستان	۸۰
۳-۲-۲- منابع و جغرافیای طبیعی افغانستان	۸۲
۴-۲-۲- ژئوپلیتیک افغانستان	۸۲
۳-۲- ریشه‌های بحران در افغانستان	۸۴
۱-۳-۲- عوامل داخلی	۸۴
۲-۳-۲- عوامل عمده خارجی: (اهداف و خاستگاه‌های کشورهای ذی نفوذ در افغانستان)	۹۲
۳-۳-۲- سابقه و عوامل بحران در روابط ایران و افغانستان	۱۰۴
فصل سوم: شناخت محیط افغانستان با تأکید بر عوامل ژئوپلیتیکی	۱۰۹
۱-۳- عوامل ژئوپلیتیکی فروملی	۱۱۲
۱-۱-۳- عوامل ژئوپلیتیکی ناشی از مؤلفه‌های جغرافیای طبیعی و انسانی افغانستان	۱۱۲
۲-۱-۳- عوامل ژئوپلیتیکی ناشی از مؤلفه‌های سیاسی افغانستان	۱۴۳
۳-۱-۳- عوامل ژئوپلیتیکی ناشی از مؤلفه‌های اقتصادی افغانستان	۱۵۷
۴-۱-۳- عوامل ژئوپلیتیکی ناشی از مؤلفه‌های امنیتی-نظامی فروملی	۱۸۹

۱۹۵	۳-۲- عوامل ژئوپلیتیکی فراملی
۱۹۵	۳-۲-۱- عوامل ژئوپلیتیکی ناشی از مؤلفه‌های امنیتی-نظامی فراملی
۲۲۲	۳-۲-۲- موقعیت فضای ژئوپلیتیکی
۲۲۶	۳-۲-۳- عضویت و نفوذ در اتحادیه‌های سیاسی - اقتصادی
۲۲۸	۳-۲-۴- وضعیت راهبردی
۲۴۰	۳-۳- جمع بندی از شناخت محیط ژئوپلیتیکی افغانستان
۲۴۲	۳-۴- مدل اثرگذاری عوامل ژئوپلیتیکی
۲۴۸	۳-۵- سخن پایانی
۲۵۲	مفاهیم و اصطلاحات
۲۶۵	منابع و مآخذ
۲۸۷	نمایه

مقدمه

وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَ مِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَ عَدُوَّكُمْ وَ
ءَاخِرِينَ مِنْ ذُرِّيَّتِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَ مَا تَنْفِقُونَ مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَ
أَنْتُمْ لَا تَظْلَمُونَ. «و آماده و مهیا کنید در مقام مبارزه، از آذوقه و آلات جنگی، اسبان سواری
برای تهدید سمنان خدا و دشمنان خودتان و بر قوم دیگری که شما بر دشمنی آنان مطلع
نیستید و خدا به آنها آگاه است و آنچه در راه خدا صرف می کنید خدا به شما عوض
خواهد داد و هرگز به شما ستم نخواهد شد.» (انفال، ۶۰)

بر مبنای آیه ۶۰ سوره انفال، جامعه اسلامی موظف به تلاش برای دستیابی به آخرین
ابزارها و فناوری ها برای جهاد با دشمنان می گردد. و به هنگام سازی بنیه دفاعی و نظامی از
مسئولیت های حتمی و سرنوشت ساز امت اسلامی در مسیر دفع تهدیدهای مورد نظر
دانسته شده است. این فرمان الهی برای ایجاد قدرت امت اسلامی (مادی و معنوی)
صادر شده و گویی رکنی جهت ساز بر مبنای سنت الهی، فراوری مسئولین نظام اسلامی و
آحاد امت قرار می دهد.

توانمندی ایجاد امنیت و دفاع از منافع ملی، از مهم ترین شاخص های سنجش پیشرفت
و اقتدار هر کشور است. امروزه کشورها تلاش می کنند تا با بهره گیری از تمامی عناصر
قدرت ملی خود، به تأمین منافع ملی همت گمارند و به اهداف و آرمان های که رهبران آن
کشورها با الهام از جهان بینی خود ترسیم نموده اند- و مورد پذیرش مردم آن کشورها نیز
قرار گرفته است- دست یابند. چنین به نظر می رسد که عوامل ژئوپلیتیکی و قدرت درون-
زای ناشی از آنها، از مهم ترین عوامل مؤثر بر ارتقای قدرت ملی، برای نیل به اهداف و
آرمان های ملی خاص کشورها هستند.

گرچه معنا، کاربرد و ماهیت مفهوم ژئوپلیتیک، از ابتدای خلق آن توسط رودولف کیلن
در سال ۱۸۹۹ م تاکنون فرازاها و فرودهای متعددی را تجربه کرده، لیکن درهم تنیدگی

عوامل ژئوپلیتیکی با راهبردهای دفاعی و آثار و تعامل اینگونه عوامل در سیاست‌های مرتبط با آن امری آشکار و قطعی است. (رشید و همکاران، ۱۳۸۶: ۹)

وقوع انقلاب اسلامی در ایران و اتخاذ سیاست مستقل از دو بلوک شرق و غرب؛ که توسط معمار کبیر انقلاب اسلامی حضرت امام خمینی^(ره) از رهنامه‌ی فلسفه سیاسی اسلام برآمده بود، موجب ضرورت بیش از پیش توجه به ژئوپلیتیک و رشته‌های مرتبط با آن گردید به گونه‌ای که این رشته مورد علاقه و مطالعه‌ی راهبرددانان و سیاستمداران ج.ا.ایران شد. جمهوری اسلامی ایران با توجه به اهداف الهی برگرفته از مکتب انسان‌ساز اسلام، منابع، اهداف ملی خود را در راستای جهان‌بینی توحیدی بنا نهاده و در طول سالیان پرفراز و نشیب، سر از پیروزی انقلاب اسلامی، با حمایت مردم، از این آرمان‌های مبتنی بر واقعیات دفاع کرده است.

کشور جمهوری اسلامی افغانستان، همسایه شرقی ج.ا.ایران است که دارای موقعیت برجسته ژئوپلیتیکی و نظامی است و همین اهمیت ژئوپلیتیکی است که امروز ایالات متحده آمریکا از طریق آن می‌تواند به چهار رقیب قدرتمند خود یعنی چین، ایران، روسیه و هند دسترسی داشته باشد و بر منابع نفت، گاز منطقه مسلط شود.

توسعه روز افزون قدرت چین، هسته‌ای شدن هند، پاکستان و دستیابی ایران فناوری هسته‌ای و احیای مجدد قدرت نظامی روسیه و منابع انرژی در آسیای مرکزی، قفقاز و خلیج فارس، موقعیت ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیک افغانستان را بیش از پیش برای ایالات متحده عیان ساخته است. (تمنا، ۱۳۸۷: ۱۱۲)

به نظر می‌رسد شناخت و تحلیل دقیق عوامل ژئوپلیتیکی افغانستان - که در شاخص‌های^۱ مرتبط با قدرت، سیاست و جغرافیا دسته‌بندی شده‌اند - به واسطه روشن نمودن بسترهای فرصت‌آفرین و تهدیدزا، به همراه واکاوی عناصر قدرت ملی جمهوری

۱ کلیه اطلاعات آماری ارائه شده در این پژوهش (نشانگرهای سیاسی، اقتصادی، نظامی، اجتماعی و فرهنگی)، به نقل از منابع آشکار و معتبر بین‌المللی و یا داخلی تا پایان سال ۲۰۱۵م می‌باشد.

اسلامی ایران، کمک شایسته‌ای به مسئولین نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران در اتخاذ راهبردهای مناسب در قبال کشورهای همجوار و قدرت‌های رقیب منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در رابطه با افغانستان می‌نمایند.

از بدو تأسیس تاکنون، کشور افغانستان روابط طولانی فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و نظامی با ایران داشته است. علاوه بر ویژگی‌های طبیعی و توپوگرافیک مشترک دو سرزمین ایران و افغانستان در پهنه‌ی فلات ایران، دو کشور از تشابهات ساختارهای زیادی در ویژگی‌های جغرافیای انسانی - مانند، زبان، آداب و رسوم و تاریخ مشترک - نیز برخوردارند. که علائق مشترکی را بین دو کشور ایجاد کرده است آن‌گونه‌ای که تاریخ نشان می‌دهد، سرنوشت در دو کشور افغانستان و ایران ارتباط وثیقی با هم دارد.

در چند دهه‌ی گذشته، راملی مانند اشغال آن توسط اتحاد جماهیر شوروی سابق و پذیرش مهاجرین و مجاهدین افغان در ج.ا.ایران؛ خروج روسیه از افغانستان؛ ظهور طالبان و القاعده و وقوع رخداد ۱۱ سپتامبر، دست‌آویزی برای حمله‌ی نظامی امریکا به این کشور شد، نقش بسیار مهمی در رابطه با شکل‌گیری سیاست‌های ج.ا.ایران در قبال این کشور داشته است.

افغانستان دارای منابع معدنی و کانی زیادی است که تاکنون به دلایل گوناگون بکر و دست‌نخورده باقی مانده است، همچنین محل تلاقی پنج چین، روسیه، آمریکا، پاکستان و ایران بوده و می‌تواند حمل و نقل زمینی و هوایی مراکز پرجمعیت اروپا و آسیا را رونق بخشد. چنین به نظر می‌رسد که آمریکا، با هدف حفظ هژمونی جهانی، خواهد با استقرار در افغانستان، کنترل منطقه آسیای مرکزی را در اختیار گرفته، چهار قدرت اتمی روسیه، چین، هند و پاکستان را زیر نظر قرار دهد. (تمنا، ۱۳۸۷: ۱۰۷)

البته می‌دانیم که عوامل ژئوپلیتیکی ممکن است مستقیماً فرصت‌آفرین و یا تهدیدزا نباشند؛ بلکه به صورت غیرمستقیم بستر ساز، زمینه‌ساز و در صورت عدم کنترل آن‌ها و نقش‌آفرینی بر روی هریک از این عوامل به صورت جبری شکل گیرند. بنابراین عوامل ژئوپلیتیکی ممکن است دارای تأثیرات مثبت (فرصت‌آفرینی) و یا تأثیرات منفی (تنش‌زا) باشند.

هدف این اثر ترسیم نگاهی نو به عوامل ژئوپلیتیکی افغانستان است. برخی از این عوامل همچون همگرایی اسلامی، زبان مشترک، فرهنگ و سابقه‌ی تاریخی مشترک فرصت‌هایی را برای ایران فراهم می‌کنند ولی کاستی‌ها و کمبودهای ژئوپلیتیکی افغانستان می‌توانند تهدیداتی را به وجود آورند و دشمنان فرصت یابند تا از آنها علیه نظام مقدس ج.ا.ایران استفاده کنند.

پس از پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و استقرار نظام مقدس جمهوری اسلامی، همواره وضیعت کشور افغانستان مورد توجه رهبری انقلاب، به عنوان ولی فقیه زمان بوده است؛ چنانکه حضرت امام خمینی^(ره) در پیام به مسلمانان ایران و جهان و زائران بیت الله الحرام اشاره فرمودند:

«امروز فریاد ائمه ما از مشرکان و کافران، فریاد از ستم ستمگران و فریاد امتی است که جانشان از تجاوزات شرک و غیبت و در رأس آنان امریکا و اذتاب آن به لب رسیده است و خانه و وطن و سرمایه‌هایش به غارت رفته است. فریاد برائت ما، فریاد ملت مظلوم و ستم - دیده - کشیده افغانستان است. من متأسفم که شوروی به تذکر و هشدار من در مورد افغانستان عمل ننمود و به این کشور اسلامی حمله کرد. بارها گفته‌ام و اکنون نیز تذکر می‌دهم که ملت افغانستان را به حال خود رها نکنید، مردم افغانستان سرنوشت خودشان را تعیین نموده و استقلال واقعی خود را تأمین می‌کنند و به ولایت کرملین یا قیمومت امریکا احتیاجی ندارند و مسلم بعد از خروج نظامیان از کانه از کشورشان، به سلطه دیگری گردن نمی‌نهند و پای امریکا را اگر قصد دخالت و تجاوز در کشورشان کرده باشد، می‌شکنند.» (امام خمینی^(ره) ج ۲۰، ۱۳۸۷: ۳۱۷)

حضرت امام خامنه‌ای^(مدظله‌العالی) نیز به صورت مکرر مسأله‌ی افغانستان و نگرانی‌های ملل مسلمان در خصوص آن را با توجه به مباحث مرتبط با عوامل ژئوپلیتیکی بیان فرموده‌اند:

«ما نگران مسأله‌ی افغانستان هم هستیم. شرایط ملت همسایه و مسلمان و هم‌فرهنگ ما، شرایط خطرناکی است. وضعی که الان وجود دارد- که مورد استقبال ما هم قرار گرفته است^۱- می‌تواند با دخالت قدرت‌های بزرگ و نفوذ دست‌های خارجی در افغانستان به هم بخورد. این آرامشی که علی‌العجله بعد از گذشت سال‌های متمادی به وجود آمده است، اگر دولت‌ها بخواهند دخالت کنند و منافع خودشان - نه مصالح مردم افغان - را در میان کشور افغانستان دنبال کنند، به همراه نتیجه‌ی مجاهدت مردم افغان و آن همه رنج‌ها و مرارت‌ها از بیرخاوه‌ی رفت.» (امام خامنه‌ای: ۱۳۸۰)

موضوع صریح دیگری که باید مورد توجه سیاست‌گذاران و مراکز راهبردی کشور باشد این است که اقدامات آمریکا، همچون افزایش حضور نظامی و انعقاد قراردادهای امنیتی با دولت افغانستان برای بهره‌گیری از افغانستان و ظرفیت‌های ژئوپلیتیکی آن است که اقدامات‌اش در حوزه‌ی ژئوپلیتیک، ثبات ایران، بر امنیت ملی ج.ا.ایران اثرگذار است. مؤلف ضمن تشکر از ریاست محترم دانشگاه عالی دفاع ملی و مسئولین امر که در تهیه این اثر نهایت همکاری را مبذول نمودند، از کلیه پژوهشگران دعوت می‌نماید تا با ارائه نظرات کارشناسی خود، این نوشتار را غنا بخشند.

دانشگاه عالی دفاع ملی

شهرام نوروزانی

تابستان ۱۳۹۸

۱ با توجه به تاریخ بیانات فرماندهی معظم کل قوا، منظور معظم‌له ساقط شدن طالبان در افغانستان است.